
GEOGRAFICKÝ ČASOPIS

52

2000

1

*Jozef Mládek**

AKTUÁLNE SMERY VÝSKUMU V DEMOGEOGRAFII

J. Mládek: Recent research trends in demogeography. *Geografický časopis*, 52, 1, 2000, 24 refs.

In the development of population new characteristic features appear which have to be included into the research and scientific programs. The research subject is up-dated also due to the development of the proper science - demogeography, its methods and techniques. The contribution outlines the trend of demogeographic research in the field of natural increase, migration of population, socio-pathological phenomena, population theories, and research methods and techniques.

Key words: reproduction of population, demographic transition, demographic ageing, natural increase, method and techniques of research

ÚVOD

Demogeografia ako parciálna vedná disciplína humánnej geografie skúma základné charakteristiky a zákonitosti vývoja, veľkosti, rozmiestnenia, štruktúry, prirodzeného a mechanického pohybu obyvateľstva regionálnych útvarov rozličných úrovní; dôraz sa kladie na poznanie populačných procesov a štruktúr vo vzájomných väzbach s ostatnými geografickými prvkami týchto regionálnych útvarov ako v súčasnosti, tak i v budúcom vývoji.

V prudkom vývoji objektu štúdia demogeografie sa objavujú stále nové charakteristické črty, ktoré je nevyhnutné zaradiť do programu vedeckého poznávania. Vyvíja sa i samotná vedná disciplína - nové metódy a techniky výskumu. Okrem už zná-

* Katedra humánnej geografie a demogeografie PríF UK, Mlynská dolina, 842 15 Bratislava

mych dlhodobých trendov vývoja populáčnych procesov a formovania populáčnych štruktúr sú tu ich nové prejavy. Je to napr. prirodzený úbytok obyvateľstva na úrovni niektorých štátov, narastanie medzinárodnej migrácie, procesy starnutia obyvateľstva a ďalšie. Nové tendencie možno pozorovať v procese formovania rodiny (nárast neformálnych zväzkov, rozvodovosť), v súbore príčin úmrtnosti, v narastaní spoločenských patologických javov (drogová závislosť, kriminalita) a pod.

Jedným z väznych problémov zabezpečenia výskumu demografickej situácie na Slovensku je absencia pracoviska, ktoré by svoj program orientovalo explicitne na základný výskum. Závažným nedostatkom je i chýbajúca výchova mladých odborníkov v odbore demografia. Žiadna vysoká škola vo svojom študijnom programe tento odbor nemala.

Napriek týmto špecifikám sa hodnoteniu demografickej situácie venuje celý rad pracovísk. Charakteristickou črtou ich práce je relatívne cielená orientácia analýz a výskumu na svoje vedecké programy alebo praktické potreby. Širokú informačnú bázu poskytuje Statistický úrad SR a jeho regionálne útvary, pričom veľmi významné sú i zovšeobecňujúce a teoretické výstupy. Početné výskumné programy s výraznou demografickou orientáciou majú i sociologické, prognostické, geografické, medicínske pracoviská, príp. rezortné riadiace inštitúcie (Ministerstvo práce a sociálnych vecí, Ministerstvo zdravotníctva, Ministerstvo školstva a ī.).

Cieľom príspevku je načrtiť aktuálne smery výskumu v demogeografii na Slovensku, pričom sa zohľadňujú určité špecifické vývoja a organizačné štruktúry tých vedných disciplín, ktoré sa venujú štúdiu populáčnych javov a procesov v širšom kontexte. Je teda prirodzené, že i niektoré vedné smerovania sa môžu nachádzať v prienikových zónach demogeografie s niektorými príbuznými disciplínami, najmä s demografiou.

1 PROCESY PRIRODZENEJ REPRODUKCIE OBYVATEĽSTVA

K základným programovým úlohám demogeografie patrí poznanie a explanácia dlhodobých trendov celého súboru populáčnych procesov, ktoré sú súčasťou prirodzenej reprodukcie obyvateľstva. Aktuálnym sa ukazujú ako pravidlá vývoja parciálnych populáčnych procesov, tak i hľadanie zákonitostí vývoja prirodzeného pohybu ako celku. Je samozrejmé, že takéto poznávanie sa orientuje i na diferencovanosť všetkých populáčnych procesov v závislosti od mierky regionálnych jednotiek, v ktorých sledované procesy prebiehajú. Jedná sa najmä o poznanie nasledujúcich problémov:

1. *pôrodnosť* (živorodenosť) ako základný proces demografického vývoja. Poznanie základných vývojových charakteristik (klesajúci trend, nepravidelnosť vývoja). Závislosť vývojových zmien živorodenosti od ekonomických, kultúrnych, psychologických faktorov. Štúdium korelačných vzťahov živorodenosti s religióznou a národnostnou štruktúrou obyvateľstva, resp. s vekovou štruktúrou obyvateľstva a velkosťou sídel.

2. *úmrtnosť* obyvateľstva vo vzťahu k procesom reprodukcie. Základné vývojové trendy úmrtnosti a ich priestorové odlišnosti. Špecifická úmrtnosť, najmä podľa veku (dojčenská úmrtnosť). Príčiny úmrtnosti obyvateľstva. Stredná dĺžka života obyvateľstva, ako indikátor zdravia, ekonomickej a spoločenskej vyspelosti.

3. *sobášnosť, rozvodovosť a potratovosť*. Pokles sobášnosti v závislosti od spolo-

čensko-ekonomického vývoja. Model skorej (málorozvinuté regióny) a neskorej (rozvinuté regióny) sobášnosti. Nové prvky partnerského spolužitia. Sobášnosť a rodina. Vývojové trendy rozvodovosti. Príčiny rozvodovosti. Vývojové trendy potratovosti. Pokles potratovosti - pozitívna črta demografického vývoja.

4. prirodzený pohyb a reprodukcia obyvateľstva. Dramatický pokles úhrnej plodnosti. Zmeny špecifickej plodnosti. Prirodzený pohyb obyvateľstva, celkový trend a regionálne odlišnosti. Biologické a spoločenské aspekty reprodukcie obyvateľstva. Pokles mier plodnosti a reprodukcie ako indikátor demografického prechodu.

Dlhodobé tendencie populačného vývoja Slovenska, smerujúce k stabilnému obyvateľstvu a k jednoduchej reprodukcii, možno považovať za prirodzenú súčasť spoločenského vývoja. Pozorujeme ich v určitých analógiach vo všetkých európskych populáciách a možno predpokladať, že i menej rozvinuté krajinu prekonajú podobné tendencie.

Akcelerácia týchto vývojových tendencií v období posledných 10 rokov si zaslúhuje osobitnú pozornosť. Napríklad priemerný ročný pokles pôrodnosti v rokoch 1950-1990 dosahoval 0,11 %, zatiaľ čo v rokoch 1990-1997 až hodnotu 0,62 %. Čistá miera reprodukcie bola v roku 1990 na úrovni 0,993 a v roku 1997 klesla na 0,700. Podobne i pokles prirodzeného prírastku zo 4,8 na 1,1 % je nezvyčajne intenzívny (Tirpák a Ševčíková 1998, Podolák 1996, Mládek et al. 1998).

Zmeny demografických javov a procesov na Slovensku, ktoré nastúpili začiatkom 90. rokov, sú silne ovplyvnené zmenami socioekonomickej pomerov. Predstavujú určitú reakciu na vytvorený tlak zvonka a nie sú iba výsledkom prirodzeného vývoja reprodukčného správania obyvateľstva. Reprodukčné správanie sa spravidla mení pomalšie a prebieha paralelne s celkovým kultúrnym a ekonomickým vývojom spoločnosti. Takýmto postupným vývojom sa vo viacerých populáciách západnej a severnej Európy meno demografické správanie obyvateľstva a v priebehu niekolkých desaťročí sa vytvárali charakteristické črty 2. demografického prechodu (Guráň a Filadelfiová 1997, Matulník 1998).

Teória demografického prechodu (demografickej revolúcii) predstavuje základnú vedeckú zákonitosť reprodukcie obyvateľstva. Pri prvom demografickom prechode sa mení neefektívny typ reprodukcie (vysoká úroveň pôrodnosti a úmrtnosti, nízka úroveň prirodzeného prírastku) na efektívny, intenzívny typ reprodukcie (nízka úroveň pôrodnosti, úmrtnosti a prirodzeného prírastku). Nepriamymi determinantami prvého prechodu boli industrializácia, urbanizácia a sekularizácia.

Princípy 2. demografického prechodu (revolúcii) boli sformulované v 80. rokoch (Van de Kaa 1997, Birg 1996, 1997). Hlavnými demografickými znakmi sú pokles fertility (menej ako 2,1 narodených na 1 ženu) a miera reprodukcie pod úroveň jednoduchej reprodukcie. V krátkom čase klesá počet obyvateľov. Podstatou 2. demografického prechodu je zmena myslenia a demografického správania obyvateľstva. Do popredia sa dostávajú individualizmus a osobná sloboda (Pastor 1997, Mládek 1999).

V tomto svetle je diskutovaná predstava o tom, že slovenská populácia sa svojím vývojom dostala do 2. demografického prechodu. Niektoré procesy a ich miery, najmä sobášnosť, plodnosť, miery reprodukcie sa svojou úrovňou veľmi priblížili k západoeurópskym populáciám. Na druhej strane má Slovensko ešte stále prirodzený prírastok, čo je najmä zásluha relatívne vyšej živorodenosti. Stredná dĺžka života, najmä mužov sa zvyšuje pomaly. Spôsob uzatvárania manželstiev a formovania rodin

ny je ešte stále ovplyvňovaný tradičnými predstavami o rodinnom a reprodukčnom správaní.

Určitú možnosť predstavuje i explanačia demografického vývoja pomocou dvoch vývojových etáp - deštrukčnej a kompenzačnej (demografický cyklus). Práve akceleračiu demografických vývojových trendov v 90. rokoch na Slovensku možno považovať za deštrukčnú fázu vývoja. Potom sa dá očakávať i kompenzačná fáza demografického vývoja, v ktorej by sa zvýšila pôrodnosť, sobášnosť, prirodzený prírastok. S veľkou pravdepodobnosťou sa úroveň týchto procesov z 80. rokov nedosiahne.

2 ŠTÚDIUM PRIESTOROVEJ MOBILITY OBYVATEĽSTVA

Jednou z najvýznamnejších oblastí výskumu demogeografie je priestorová mobilita obyvateľstva, ktorá zahŕňa ako trvalé zmeny v rozmiestnení obyvateľstva (migrácie), dochádzku do zamestnania a škôl, tak i nepravidelné priestorové pohyby (cestovný ruch, služobné cesty). Často sa výskum mobility obyvateľstva využíva i pri štúdiu priestorových väzieb a môže poskytovať dôležité poznatky pre výskum vzťahov medzi prvkami sídelného systému.

Spomedzi všetkých typov priestorovej mobility sa spravidla najviac pozornosti venuje migráciám obyvateľstva. Ich dôležitosť sa odvíja od skutočnosti, že ako jediný z mechanických pohybov mení priestorové rozmiestnenie obyvateľstva.

Predpokladané zmeny vo vývoji vnútornej migrácie majú súvislosti s vývojovými tendenciami sídelného systému Slovenska, ako i s novými štruktúrno-ekonomickými trendami v lokalizácii výrobných i nevýrobných aktivít. Migrácia obyvateľstva v celom povojsnovom období sa v svojej územnej charakteristike prejavovala jednosmerou orientáciou z vidieka do miest. Podporovala ju industrializácia s prevažnou orientáciou lokalizácie priemyslu do miest, kde sa vytvárali nové pracovné miesta (spolu to bolo približne 500 tis. miest). Zároveň sa v polnohospodárstve uvoľňovali pracovné sily v dôsledku jeho intenzifikácie (počet pracovníkov sa znížil približne o 600 tis.). Naviac tu bolo vedomé riadenie celého procesu urbanizácie. Zatiaľ čo v roku 1950 žilo v mestách 860 tis. obyvateľov (24,9 %), v roku 1990 to bolo 3 075 tis. obyvateľov (57,9 %). Koncentračný charakter migrácie dokazuje i skutočnosť, že v 80. rokoch malo iba 6 okresov pozitívnu migračnú bilanciu (16 % okresov Slovenska). Pozoruhodné je postavenie dvoch najväčších miest, ktorých rast zabezpečovala práve migrácia - Bratislava (10 %) a Košice (7 %).

Migrácia po roku 1989 mení svoj rozsah i orientáciu. Kvantitatívna stagnácia rozvoja miest sa odráža v zníženej intenzite migračného pohybu. Zmena ekonomických podmienok vedie k zníženiu rozsahu výstavby bytov a veľmi pomaly sa začína formovať trh s bytmi. Z pôvodných 6 okresov s migračným ziskom sa vytvorilo až 26 okresov (zo 79, čo predstavuje 33 % okresov Slovenska) s prevahou imigrácie obyvateľstva. Táto skutočnosť, ale aj smerovanie migrácie na úrovni obcí dokazujú dekoncentračný charakter pohybov obyvateľstva. Vysoké ceny nehnuteľností (najmä bytov) v mestách spôsobujú emigráciu obyvateľstva do prímestských sídel (procesy suburbanizácie). Napríklad Bratislava zaznamenáva v posledných rokoch úbytok obyvateľstva, zatiaľ čo prímestské okresy v jej okolí, ktoré boli dlhodobo migračne úbytkové, vykazujú od roku 1990 prírastky obyvateľstva migráciou (Mládeč et al. 1998).

Nové socioekonomickej podmienky pôsobia v smere priestorovej stabilizácie obyvateľstva. Narastanie intenzity migrácie možno očakávať s rozvojom výstavby bytov a s formovaním sa trhových podmienok v oblasti vlastníctva a predaja bytov. Určitý rast migrácie môže súvisieť so zavedením nového územného členenia Slovenska.

Vnútornú migráciu (vnútroštátну) bude dôležité skúmať i na úrovni sídel, príp. na úrovni vnústromestských častí. Migračné straty obyvateľstva niektorých nových obytných súborov môžu vyvolávať obavy o možnej degradácii ich populačnej štruktúry. Podrobnejšia analýza migrácie obyvateľstva v Bratislave-Petržalke takéto obavy ne-potvrdila (Mládek et al. 1998).

Štúdium migrácie na úrovni obcí umožní jednoznačnejšie identifikovať imigračné jadrá, príp. ich zdrojové migračné oblasti. Depopulačné, najmä vidiecke regióny migráciou nielen strácajú obyvateľstvo, ale výsledkom odlivu mladého obyvateľstva býva i strata prirodzenej dynamiky a rýchlejšie starnutie (Jurčová 1996). Určité efekty tohto typu sa prejavujú v niektorých východoslovenských oblastiach (okresy Medzilaborce, Sobrance a sčasti i Stropkov).

Aktuálnou sa ukazuje i zahraničná migrácia obyvateľstva. Slovensko vykazuje v posledných rokoch pozitívne saldo migračnej bilancie. Podrobnejšie analýzy by sa mali orientovať na demogeografickú analýzu imigrantov a počítat i s možnosťou ich ďalšieho nárastu, najmä z oblasti východnej Európy, príp. z politicky nestabilných regiónov.

3 PREMENY POPULAČNÝCH ŠTRUKTÚR

Mimoriadne dôležitou poznávacou oblasťou sa ukazujú i populačné štruktúry, pričom sa predpokladá uplatnenie množstva biologických, kultúrnych a ekonomických kritérií. Popri univerzálnom uplatnení štruktúry obyvateľstva podľa veku a polohy sa v mnohých demografických analýzach pozornosť orientuje na zmeny vekovej štruktúry obyvateľstva. Pôjde o štúdium charakteristických krátkodobých i dlhodobých zmien vekových štruktúr, ktoré sa označujú ako proces starnutia obyvateľstva. Hlavným znakom tohto procesu je narastanie absolútnej a relatívnej početnosti starších vekových kategórií obyvateľstva. Starnutie obyvateľstva súvisí s niektorými ďalšími procesmi, ako sú znižovanie pôrodnosti a plodnosti, zmenami úmrtnosti, prejavuje sa i vplyv emigrácie a imigrácie obyvateľstva. Ukazujú sa súvislosti i s rastom životnej úrovne, kultúrnej vyspelosti obyvateľstva a ďalšími spoločenskými javmi a procesmi (Mládek a Pavlíková 1999).

Zmeny vekovej štruktúry obyvateľstva v smere jeho starnutia sa považujú za všeobecný jav, i keď sa špecificky prejavujú na globálnej, celosvetovej úrovni a na regionálnej, najmä štátnej úrovni. Z doterajšieho štúdia je známe, že značne rozdiely vo vekovej štruktúre možno pozorovať na úrovni okresov a tieto sa ešte zvyšujú pri analýze na úrovni obcí. Na týchto úrovniach je aktuálne skúmať procesy starnutia vo väzbách s mnohými ďalšími spoločenskými a najmä populačnými javmi (Mládek 1995).

Procesy starnutia obyvateľstva vyvolávajú potreby riešiť celý rad spoločenských problémov, s ktorými sa v súčasnosti stretávajú najmä ekonomicky rozvinuté krajinu, ale perspektívne sa budú intenzívnejšie objavovať i pri vývoji populácií menej rozvinutých krajín. Okruh problémov ekonomickejho charakteru sa odvíja od rastúceho podielu nepracujúcich dôchodcov a potreby vytvárať zdroje ich príjmov (dôchodky). Zároveň je žiadúce vytvárať možnosti pre ďalšie využitie schopností a vedomostí

starého obyvateľstva. Okruh problémov sociálno-zdravotníckeho charakteru zahŕňa rozšírenie špecializovanej zdravotníckej starostlivosti (geriatrické zariadenia, príprava lekárov a zdravotníckeho personálu, preventívna starostlivosť, psychologické pracoviská a ľ.). stravovania, osobných služieb. Osobitné požiadavky na bývanie starých obyvateľov je treba zabezpečiť alternatívnymi riešeniami - domovy dôchodcov rozličných typov, podmienky pre existenciu viacgeneračných rodín, zabezpečenie opatrovateľskej služby.

Väčšiu pozornosť si v ďalších výskumných programoch budú vyžadovať zákonitosť formovania populáčnych štruktúr podľa pohlavia. V medzinárodnom merítku sa dokonca rozvíja feministická geografia, ktorá do svojho programu zaraduje i problematiku spoločenského postavenia žien, ich ekonomických aktivít, vzdelania, s cieľom dosiahnutia ich rovnoprávneho uplatnenia.

Štúdium jazykovej, etnickej a religióznej štruktúry obyvateľstva si získalo mimoriadne významné postavenie. I keď sa jedná o štruktúrne znaky z oblasti kultúrnych znakov, ich vplyv sa uplatňuje v celom rade spoločenských sfér (politická, ekonomická, demografická a ďalšie). Obyvateľstvo Slovenska vykazuje určitý stupeň heterogenity z aspektu národnostnej a religióznej štruktúry a potreba poznania týchto štruktúr je evidentná.

Nutnou podmienkou korektnej demogeografickej analýzy národnostnej a religióznej štruktúry obyvateľstva je spoľahlivá informačná báza údajov. Je všeobecne známe, že údaje z posledného sčítania ľudu, domov a bytov tieto požiadavky úplne nespĺňajú. Bude závisieť od pripravovaného nasledujúceho sčítania, či a v akej miere sa podarí zabezpečiť korektnosť štatistických informácií.

Osobitý význam má táto požiadavka pre poznanie základných demografických charakteristik rómskeho obyvateľstva. Spoľahlivé informácie môžu významnou miestrou prispieť k riešeniam závažného problému socioekonomickejho a kultúrneho rozvoja rómskej populácie na Slovensku.

So spoločenskou transformáciou v období posledných 10 rokov súvisí potreba štúdia sociálnej a ekonomickej štruktúry obyvateľstva. Princípy trhovej ekonomiky, ich postupné uplatňovanie v praxi sa odrážajú v dosť výrazných zmenách sociálnej štruktúry obyvateľstva. Prejavujú sa nielen na celoslovenskej úrovni, ale budú sa uplatňovať i na regionálnej a intraurbánnej úrovni (priestorová diferenciácia kvality bývania).

Pozornosť si zasluhujú i pokračujúce dlhodobé premeny sektorovej a odvetvovej štruktúry. Niektoré vývojové črty naznačujú formovanie charakteristických znakov postindustriálnej spoločnosti (pokles podielu 2. sektora, najmä priemyslu, výrazný nárast podielu 3. sektora, t. j. nevýrobných aktivít, pokračujúci pokles podielu 1. sektora, najmä polnohospodárstva).

Novým fenoménom, ktorý sa v procese transformácie objavil, je nezamestnanosť obyvateľstva. Vzhľadom na jeho spoločenskú závažnosť mu venuje značnú pozornosť i demogeografia (veková, vzdelanostná štruktúra nezamestnaných, priestorové rozmiestnenie a pod.). Ukazuje sa potreba komplexnejšieho poznávania fenoménu nezamestnanosti, najmä vo svetle skúmania trhu práce a celého spektra socio-ekonomických regionálnych problémov a možností ich riešenia. Pomerne početný súbor prác venovaných problematike nezamestnanosti by bolo ţiaduce obohatiť o ďalšie metódy a techniky štúdia, ktoré sa vytvorili v krajinách s dlhšou históriou vývoja nezamestnanosti a s bohatšími tradíciami jej výskumu.

4 SPOLOČENSKO - PATOLOGICKÉ JAVY

Ide o súbor negatívnych javov, ktorých výskyt a intenzita pôsobenia sa s rozvojom spoločnosti zvyšujú. Niektoré z týchto javov sa bezprostredne viažu na určité populáčne procesy ako napr. rozvodovosť, potratovosť, samovražednosť, mimomamželská plodnosť a ich poznanie je spravidla obsiahnuté v poznaní procesov prirodzenej reprodukcie. Taký významný spoločenský problém, akým je nezamestnanosť obyvateľstva, sa často viaže s analýzou ekonomickej štruktúry obyvateľstva. Je tu však i skupina patologických javov s mimoriadne závažnými spoločenskými dôsledkami - kriminalita, drogová závislosť, alkoholizmus, prostitúcia a ďalšie, ktoré sa dostali do pozornosti demogeografie.

Závažnosť týchto patologických javov sa odráža i v skutočnosti, že ich poznaniu sa venuje celý rad vedných disciplín, najmä sociológia, medicína, psychológia, pedagogika, kriminológia a tiež inštitúcie spoločenskej praxe. Pre demogeografiu je charakteristické uplatňovanie priestorového aspektu štúdia, a to ako v regionálnej mierke, tak i v mierke vnútorných urbánnych štruktúr. Okrem toho je charakteristický vývojový a kauzálny prístup štúdia s cieľom poznania hlavných príčinných súvislostí s vybranými geografickými javmi. Tako sa pozornosť orientuje na väzbu výskytu patologických javov s mestským a vidieckym prostredím, s odlišnou národnostnou skladbou obyvateľstva, s rozdielnou vzdelanostou a ekonomickej štruktúrou obyvateľstva a pod.

K najzávažnejším problémom súčasného sveta sa zaraďuje drogová závislosť. Jej nebezpečenstvo spočíva v škodlivých účinkoch na duševnom a telesnom zdraví obyvateľstva. Najohrozenejšou skupinou je práve mládež, u ktorej drogy ohrozujú jej zdravý vývoj, narúšajú jej mravnú výchovu. Často sa drogová závislosť spája i s ďalšími negatívnymi javmi (kriminalita).

Na Slovensku sa v posledných rokoch zaznamenal markantný nárast výskytu, distribúcie a užívania drog, ktorý spôsobilo viaceru činiteľov. Otvorenie hraníc a s tým súvisiaci voľnejší pohyb osôb umožňuje transfer drog cez naše územie. Slovensko svojou geografickou polohou leží na frekventovaných trasách transferu drog medzi strednou, južnou a východnou Áziou a krajinami západnej a severnej Európy. V poslednom období sa pri transfere drog formuje na Slovensku i ich potenciálne odbytisko. Umožnili to nielen nedostatky vo výchovnej oblasti, ale i nepripárená legislatíva a orgány polície (Michálek 1995).

Najviac pozornosti si zasluhuje problematika kriminality, ktorá sa v demogeografických prácach vyskytuje najčastejšie. Kriminalita sa všeobecne označuje ako určitý typ správania (sociálna deviácia), pri ktorom sa porušuje právna alebo sociálna norma. Pozostáva z viacerých skupín - všeobecná (majetková, násilná, mravnostná), ekonomická a ostatná kriminalita. Značný nárast kriminality na Slovensku sa pozoruje najmä v období 1990-1993, ktorý sa viaže na zmeny socioekonomickej podmieňok. V nasledujúcich rokoch kriminalita klesá (do roku 1997 o takmer 40 %). Určujúcou zložkou vývoja je majetková kriminalita (takmer 3/4 celkového počtu trestných činov, Veselka 1998).

Pri štúdiu dynamiky a rozmiestnenia jednotlivých typov kriminality sa jedným z hlavných cieľov stáva hľadanie príčin ich vzniku. Úroveň kriminality je významným indikátorm úrovne kvality života a často sa v tomto kontexte orientuje i na jej výskum.

5 ROZVOJ POPULAČNÝCH TEÓRIÍ, NOVÝCH METÓD A TECHNÍK VÝSKUMU

Výrazným znakom mnohých poznávacích postupov ako i publikovaných štúdií je empirický prístup, orientovaný na štúdium úzko formulovaných konkrétnych problémov, ktoré majú spravidla silné prepojenie (súvislosť) so spoločenskou praxou. Absentujú práce s metodologickou, resp. teoreticko-filozofickou orientáciou.

Rovnako možno pozorovať i absenciu prác s komplexnejším prístupom hodnotenia demogeografickej situácie. Častejšie sa prezentujú úzko orientované, špecializované, demografické, resp. demogeografické témy. Je treba pritom poznamenať, že predovšetkým demogeografia so svojou pozíciou v rámci humánno-geografických vied má na komplexnejšiu orientáciu svojich výskumov veľmi dobré predpoklady. Programovo posudzuje populačné javy a procesy ako súčasť teritoriálnych socioekonomickej systémov.

V oblasti metód a techník štúdia sa prikladá značná váha rozvoju teórie a aplikáciám geoinformačných systémov, tvorbe a využitiu populačných databáz. Práve geoinformačné systémy a ich metódy sa ukazujú ako vhodné nástroje pre štúdium demogeografických problémov. V oblasti populačných databáz sa javí potreba ich napojenia na Európsku demografickú databázu (štrukturalizácia, štandardizácia, normalizácia databázy štátneho informačného systému). Ukazujú sa i určité možnosti využitia DPZ v demogeografickom výskume a v praxi.

Mimoriadne aktuálnym sa ukazuje rozvoj štatistických metód a ich implementácia do výskumu. V súbore kvantitatívnych nástrojov sa predpokladá výraznejšie uplatnenie modelov a modelovania populačných javov a procesov. Pôjde najmä o matematicko-štatistické a kartografické modelovanie demografických procesov a štruktúr, ako i o implementácii modelov do geoinformačných technológií.

Poznanie hlavných zákonitostí vývoja, dynamiky a formovania štruktúr obyvateľstva môže mať i významné praktické uplatnenie. V mnohých štátach sveta sa tieto poznatky využívajú pri spracovaní a praktickej realizácii populačnej politiky. Spravidla sa jedná o celý súbor spoločenských opatrení, ktoré majú pôsobiť na populačnú reprodukciu, na formovanie štruktúr, rozmiestnenie a migráciu obyvateľstva. Smer týchto opatrení sleduje určité krátkodobé i dlhodobé populačné ciele. Slovensko nemá v tomto období spracovanú populačnú politiku (Vaňo 1998). Je to odraz nielen nedostatočného zájmu politických a riadiacich štátnych orgánov, ale zároveň sa prejavuje i nedostatočný rozvoj teoretického poznania a chýbajúcich inštitúcií. Ak sa pristúpi k vypracovaniu populačnej politiky, potom by demografia a demogeografia mali poskytnúť súbor poznatkov z teórie populačnej politiky a zhodnotenie zákonitostí nášho populačného vývoja.

Nepostrádatelnými pre potreby spoločenskej praxe sú projekcie a prognózy vývoja populačných javov a procesov. S určitým predstihom by sa mala rozpracovať báza metód a techník prognózovania. Perspektívne by boli potrebné vedecké demografické prognózy nielen na celoštátnej úrovni, ale mali by sa uplatniť i na regionálnej úrovni.

ZÁVER

Štúdium populačných javov a procesov má na Slovensku určité osobitné črty, ktoré vyplývajú z historického vývoja demografického, geografického, sociologické-

ho, medicínskeho výskumu i štatistickej praxe. Je tu požiadavka zintenzívnenia tohto štúdia a jeho väčšej koncentrácie. Mimoriadne závažným je začiatok výchovy mladých odborníkov z demogeografie a demografie.

Tomuto úsiliu by mal zodpovedať i rozvoj základného demogeografického výskumu, jeho metód a techník, ako i potrebnej teórie. Sú mimoriadne dôležité z hľadiska postihnutia a interpretácie tých zmien, ktoré v poslednom období nastali v populačných procesoch a štruktúrach obyvateľstva Slovenska, ako i v ich priestorovom rozložení. Spomenutá dynamika objektu štúdia demogeografie môže v budúcnosti priniesť ďalšie významné populačné premeny, ktoré by veda mala reflektovať.

LITERATÚRA

- BIRG, H. (1996). *Die Weltbevölkerung. Dynamik und Gefahren*. In der Beck'schen Reihe 2050. München (C. H. Beck).
- BIRG, H. (1997). Die Eigendynamik des Weltbevölkerungswachstums. In *Antropogeographie*. Heidelberg (Spektrum, Akademischer Verlag), pp. 46-55.
- COUNCIL OF EUROPE (1996). *Recent demographic development in Europe*. Strasbourg (Council of Europe).
- ĎAČOK, J. (1995). Druhá demografická revolúcia na Slovensku a encyklika "Evanjelium života". In *Fenomén národnosti (etnicity) a náboženstva v demografii Strednej Európy*. Bratislava (SŠDS), pp. 10-16.
- GURÁN, P., FILADELFIOVÁ, J. (1997). Hlavné demografické trendy: Slovensko 1996. *Sociológia*, 29, 563-578.
- CHOJNICKI, Z. (1996). Socio-Economic Geography in the Face of the Systemic Transformation in Poland. In *Contemporary Problems of Polish Geography*. Warszawa (Bogucki Scientific Publishers), pp. 47-56.
- JURČOVÁ, D. (1996). Influence of Changed Economic Conditions on Migration of Population in the Slovak Republic. *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, Geographica*, 37, 131-140.
- KEYFITZ, N. (1997). Probleme des Bevölkerungswachstums. In *Antropogeographie*. Heidelberg (Spektrum, Akademischer Verlag), pp. 12-21.
- MAIK, W. (1996). Issues in Population Geography. In *Contemporary Problems of Polish Geography*. Warszawa (Bogucki Scientific Publishers), pp. 47-56.
- MATULNIK, J. (1998). *Pokles pôrodnosti na Slovensku, sociologická perspektíva*. Trnava (FHTV).
- MICHÁLEK, A. (1995). Priestorová diferenciácia kriminality a vybraných trestných činov v SR (na úrovni okresov). *Geografický časopis*, 47, 93-108.
- MLÁDEK, J. (1995). Národnostná štruktúra obyvateľstva Slovenska a procesy jeho starnutia. In *Fenomén národnosti (etnicity) a náboženstva v demografii Strednej Európy*. Bratislava (SŠDS), pp. 98-104.
- MLÁDEK, J., CHOVANCOVÁ, J., BÁTOROVÁ, S. (1998). Dynamika obyvateľstva Slovenska. In Mládek, J., ed. *Demogeografia Slovenska. Vývoj obyvateľstva, jeho dynamika, vidiecke obyvateľstvo*. Bratislava (Univerzita Komenského), pp. 71-148.
- MLÁDEK, J., KOVALOVSKÁ, V., CHOVANCOVÁ, J. (1998). Petržalka - demografické, najmä migračné špecifická mladej urbánnej štruktúry. *Geografický časopis*, 50, 109-137.
- MLÁDEK, J. (1999). Druhý demografický prechod a Slovensko. *Prírodné vedy, Folia Geographica*, 30, 2, 42-52.

- MLÁDEK, J., PAVLÍKOVÁ, S. (1999). Starnutie obyvateľstva Slovenska vo svetle vybraných štatistických mier. *Prírodné vedy, Folia Geographica*, 32, 3, 54-62.
- NASH, A. (1994). Population Geography. *Progress in Human Geography*, 18, 84-91.
- PASTOR, K. (1997). Súčasný populárný vývoj na Slovensku a demografické teórie. *Slovenská štatistika a demografia*, 7, 4, 45-58.
- PODOLÁK, P. (1996). Vývoj obyvateľstva na Slovensku v rokoch 1989-1994. *Geografický časopis*, 48, 35-46.
- TIRPÁK, M., ŠEVČÍKOVÁ, V. (1998). Obyvateľstvo Slovenska v roku 1997 a výhľad do roku 2005. *Slovenská štatistika a demografia*, 8, 4, 4-35.
- VAN DE KAA, D. (1987). Europe's Second Demographic Transition. *Population Bulletin*, 42, 1-57.
- VAŇO, B. (1998). Potrebujeme populačnú politiku? In *30 rokov Slovenskej štatistickej a demografickej spoločnosti*. Bratislava (SŠDS).
- VAŇO, B. (1998). Vývoj sobášnosti a rozvodovosti v Slovenskej republike. *Slovenská štatistika a demografia*, 8, 1, 15-31.
- VESELKA, J. (1998). *Spoločenské patologické javy*. Diplomová práca, Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského, Bratislava.

Jozef Mládek

THE TOPICAL RESEARCH DIRECTION OF THE DEMOGEOGRAPHY

Demogeography (population geography) is the partial discipline of the human geography concerned with the basic regularity of the development, size, distribution, structures, natural increase, mechanical movement of population of the different regional units. Much more emphasis is given to the study of the population processes and structures in the mutual relations to the remaining geographical elements. The object and the programme of the demogeography can be transformed, especially in dependence on the development of the discipline (new study-methods and techniques, new knowledge), as well as to the population and society development (new problems and questions). Demogeography has at the present time several scientific topics to search.

Based on the detailed analysis of the demographic processes, knowledge and formulation of the main law to their long-term development and to their rapid changes in the last decade (live-birth rate, fertility, marriages, divorces, abortions and natural increase of the population).

Study of the demographic structures according to biological, cultural and economic traits (age and sex, religion, nationality, social organisation etc.) and knowledge of the law of their formation (ageing of population, transformation or social structure etc.).

The relevant relation between some demographic processes and structures of population (religious and national structure and relation to the natural increase).

Analysis of the social-pathological phenomena (drugs, crimes), causes and the possibilities of their elimination.

Comparative research results to the European and world development .

Complex demogeographic regionalisation.

Development of the quantitative methods and the models of the demographic phenomena and processes (demographic statistics, geoinformation systems, population databases).

Translated by the author